

BALBINO GARITAONANDIA

Bartgo gaba, etxetik kanpora egon arren,
ez dot alperrik galdu

BALBINO GARITAONANDIA (1857-1916)

Balbino Garitaonandia Albizu 1857ko martxoaren 31n jaio zen Durangon, Kurutziaga kalean. Jaioterriko jesuitetan eta, gero, Gasteizko Seminarioan ikasi zuen. 21 urte zituela ja erlijio liburutxo bat argitaratu zuen, 75 orrialdekoa:

Eguiguera onerascoac gorde ta gueituteco misinoe santuen frutua: biar dan bai emonas, Delmas-en alargunaren inprentan, Bilbon, 1878an.

1881ean abadetu eta Arabako herritxo batean egon zen, baina laster izendatu zuten Durangoko Ospitaleko kaperau. 1894an Santa Anako parroko izendatu zuten. 1916ko abuztuaren 10ean hil zen.

Abade euskarazalea izan zen Balbino. Bazen orduan karlismoari lotutako euskaltzalea-sun bat Durangaldean: Domingo Larragan, Carlos Orue, Jose Maria Ampuero, Jose Ignacio Arana, Damaso eta Jose Maria Bernaola, Isidoro Ruiz Arbulo, Pedro Martin Gastañazatorre eta enparauena. Balbinok idazte-lan handia egin zuen bere bizitza osoan. Hala ere, gabon abesti bat da haren obrarik ezagunena «Mesias sarritan agindu zana», Bartolome Ertzillaren doinuarekin zabaldu dena.

1891ko Iurretako euskal lore jokoetan, ohiko bertso lehiaketaz aparte, hizlaurak ere konbokatu zen eta Balbinok narrazio hau aurkeztu zuen. Ez zuten saritu, eta autoreak eskuizkribua Edward Spencer Dodgson filologo ingelesari eman zion, eta honek Pariseko Biblioteca Nazionalean utzi zuen. Paperak *Bibliothèque National* horretako *Celte et Basque* sailean daude oraindik, 107 zenbakiarekin, Balbinoren beste olerki eta otoitz elizkoi batzuekin batera.¹

Ipuin honetan, euskara idatzi literario bat probatu zuen Balbinok. Bertako euskararekin batera, Markinaldeko autoreen eredia igartzen da: Juan Antonio Mogel, Frai Bartolome de Santa Teresa, Juan Jose Mogel eta Pedro Astarloa; Pedro Antonio Añibarro arratiarraren eragina ere bai. Hagatik azaltzen dira testuan inkoherentzia fonetiko eta morfosintaktiko batzuk. Hemen, testua ortografia modernora moldatuta emango dugu, aipagarriak iruditzen zaizkigun hitzak oin-oharretan esplikatuz.²

Iurretako sanmigeletarako prestatutako ipuin honen gaia Iurretan bertan eta sanmigeletan gertatutako bizipen erlijioso hunkigarri bat da. Pagaduiko etxagunak, ekaizpean galdu eta Donemieli laguntza eskatuta, Elgezuako baserria topatzen du. XIX. mendearen bigarren erdiko prentsaren eta irakurzaletasunaren zabalkundeak ipuin eta eleberri katoliko hezitzailearen ekoizpena eragin zuen. Christoph von Schmid, Mathilde Bourdon, Fernán Caballero (Cecilia Böhl de Faber), Francisco Navarro Villoslada, Antonio de Trueba eta halakoen ipuingintza kristauaren ubera jarraitu nahi zuen Balbinok. Eta Juan Antonio Mogelen *Peru Abarca*-rena, jakina.

1. Eskuizkribuaren amaieran, euskaltzale ingelesaren idazkeradun oharra dago: «*Présenté par l'auteur à Ms. E. S. Dodgson et par moi à la Bibliothèque Nationale de France ce 25 Mars 1892*».

2. Testu originalaren azterketa: Jabier Kalzakorta, «Balbino Garita-Onandiaren «Doniel Gaba»», *Idatz & Mintz*, 40 (2025), 3-13 or.

DONIEL GABA³

Milla zortzirehun eta larogeta hamargarren urteko irailaren hogeta bedera-tzigarren eguna da niretzat egun ahaztuezkorra, egun gomutagarridxa, beti nire bizitzak dirauan artian begidxen aurrian eukiko dodana.

Goixeko seirak inguru ziran eta Loperen pagaduidxan ziharduan erretxiñol batek zoli kantetan. Bere soñu eder gozatsubetara, nire bihotza poztu, gozatu eta atsegindurik irazartu nintzan, kendu nituzan luak, eta gauza guztien Egilliari nire arimiaren ahalmen eta gorputzeko senak eskinirik jagi nintzan. Idigi nitu-zan gelako leihuak eta, oh gauza zoragarridxa!, iñoz ez legez etorren distiratsu aurpegi betia eguzki ederra hatx eta amileta⁴ malkorren ganetik, bere txinpart urretsuakaz, mendi, zelai eta basuetako arboladuidxak orraztuten, eta lur giro txar eta elkorrenak gozatu eta oparotuten zituzala. Txorituak ebillezan iñoz baño soñularidxago, gizonak euren lozorrotik irazartu gurarik, gertau, prestatu ta ingiratu⁵ daitezan Jaungoikuari eskerrak emotera, bera maitetu, bera alabadu ta bera serbietako egun barri bat emon deuselako.

O, egun ederra! O, egun gozua! O, egun eztitsua! Agiri da, bai, gaur noren eguna dan! Zeruko aingeruak hartu egizubez harpak zeuben eskubetan, eta kantau egizubez kantu zoragarridxak, zerren gaur ospatuten dan bai zeruban bai lurrian San Migel Goiangeruaren egun gozua. Horra zergatik daguan gaur zerua pozgarri, eta lurra zoragarri: gure irakasteko zelan bera zeruan leidxal gorde zan, Jaungoikuaren ondra eta glordxa jaoteko,⁶ harako aingeru billau, dollor eta desledxalak jarki⁷ ziranean Jaungoikuaren kontra; halan gu bere leidxal eta zintzo gorde gaitezana Jaungoikuari Eleiza Ama Santiari, geure dierridxari,⁸ geure Euskalerridxari.

—Mutillak, gora, eta ariñ eleizara! Matxalén! Mátxalen, zu bere bai agudo Mezara! Zerren gaur dan Doniel aingeru nausidxaren eguna.

—Oraintxe, aita.

3. Orriaren gainean, Edgar Spencer Dodgsonen eskuz idatzita, «*Manuscrit de 20 pages en dialecte Biscayen*». Tituluaren alboan: «*La Veille de St. Michel*». Eta azpian: «*N'a pas été couronné aux fêtes de la St. Michel à Yurreta 1891*».

4. *Amileta*: amildegi.

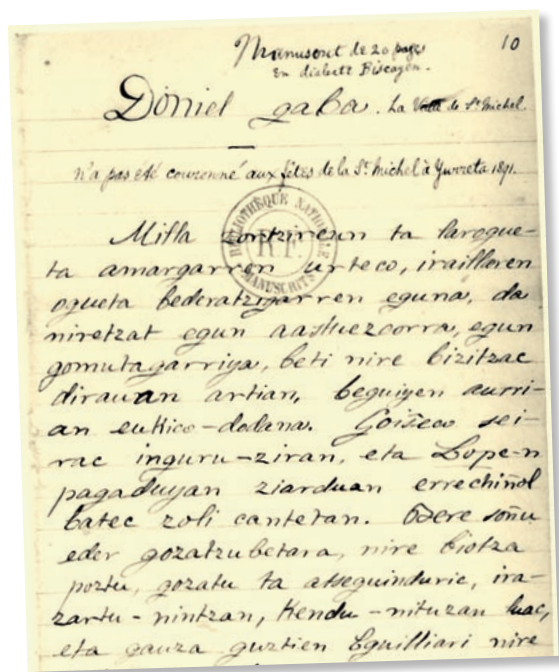
5. *Inguiratu*: ingiratu, inguratu. Baina, 'gertatu', 'prestatu' edo 'maneatu' ere adieraz dezake.

6. *Jaoteco*: jagoteko. Jagon: 'zaindu', 'babestu', 'gorde'.

7. *Jarki*: 'errebelatu', 'enfrentatu'.

8. *Dierr*: nazio, erresuma. Manuel Larramendiren hiztegian, eta XIX. mendearen bigarren erdiko autoreek erabili zuten.

- Bertatik,⁹ ugazaba.
 —Bai, senar maitia.
 —Silibistro eta ni geratuko gara letañoako¹⁰ mezarako, eta zubek Eleizan zaren bitartean atarako doguz ganaubak mendira eta gertau bere bai jatekuak.
 —Ondo dau, Anton —erantzun eustan emazteak.
 —Silibistró, Silibistró!
 —Hartik itaidxa, eta ebagik bedarra beheko soluan ni artaldiaz Garaimendiko larrara noian bitartean, eta heure zeregiñak eñ daidxezanian, etorriko haz nigana, alkarregaz juan gaitezau Donielgo ermitara meza entzutera.
 —Ondo dau, ugazaba.

*Sancte Michael! Ora pol nobis!*¹¹

—Zer dok mutill? Zer dantzut?

—Oraintxe dator letaña, jauna —erantzun eustan Txilibristrok.

Ora pol nobis!

9. Bertatic: 'berchala' edo 'atoan' esanahiarekin.

10. Letaña: letania. Batek esan eta gainerakoek erantzun edo errepikatzen dituzten dei edo arren multzoz osaturiko otoitza.

11. Autoreak berak erantsitako oharra eskuizkribuan: «Emengo bazarritarrak diñuen leguez».

—Guazen, bada, meza entzutera.

Amaitu zan meza santua, eta honegaz baita bere nire poz atsegin gozatsuak. Hasi zan tanboliña, hasi zan dantza ustela edo kontradantzia, gaur deituten dxakona lege, eta nire bihotza estutu zan, samindu zan, mingoxtu zan, garraztu zan, eta hasarre santu bategaz diar egin neban: Antxiñako baserritar garbi, illunetan haus-turik zagozenok, biztu zaiteze eta erdue negar egitera ikusirik zertzuk egiten diran zubek hainbeste izerdi ta oneraspenagaz¹² jaso zendubezan ermita santubetan.

Soñuba eta dantza astunak dirian lege biziduen illuntasuna, emakumen galdupena, aingeruen tristetza eta diabruen piestia, esan nuntzen Silibistro neure otseñari:

—Guazen gu, mutill, Garaimendira.

Ta, o, aldakuntza supitukua! Zeru urdiña estaldu zan bertatik, eguzki argidxa illundu, hatx eregidxak¹³ lañotu, eta txori barritsuak isill-isill euren heguak apal zitubezala habidxaratu ziren. A, ze egidxa dan poz larregidxak negarra dakarrela! Gaur goixean poz larregi euki dot, arratsaldean negarra pranko izango dot.

—Silibristo! Batuik artaldia.

—Bertatik, jauna —erantzun eustan.

Eta bitartean, zuzendurik neure bihotza zeruruntz, egin neban oraziño modu honetan: Jaungoiko ahaltsu eta ezetan muga edo neurririk ez dozuna! Hemen eta leku guztietan arkituten zara: ez zakidaz, bada, gaur estaldu neure begidxetatik, egizu ibilli nadilla gaur eta beti Zure aurrean edo goguan zaitudala...

—Ugazaba!

—Zer!

—Bi palta dira!

—Ardi bi? Hau da ostera daukadan lorra¹⁴ ardi peste hórrekaz! Ez daidan odolik berotu, plagiak ernegau daidxela!

—Bai, Jauna, ardi bi palta dira.

—Hua, bada, artaldi horregaz etxera, eta bezkaldik nik palta diranok billatzen dodazen bitartean.

12. *Onerazpen*: debozio. On + eraspen, ‘onari atxikimendua’.

13. *Eregui*: izenlaguna, ‘altu’, ‘garai’. Eregi, aditza: ‘eraiki’ bizkaieraz.

14. *Lor*: arrastatzen den zama. Harri-lor, enbor-lor, zima-lor, ira-lor, gorpu-lor eta abar izan daiteke. Hortik: lorratz edo lortu. Zentzu figuratuan, zamatzen den ‘larritasuna’ edo ‘zoritxarra’ da.

Urten neban neure ardidxen billa, eta, o, nire bihotzeko taupadak! Zeruko hodeidxak eztandu¹⁵ ziran, eta lenengo zaparradan hezkotu¹⁶ nintzan burutik bihetzetaraño. Lurrak egin eban dardariaz baibendu¹⁷ dxatazan belaunak. Pitian-pitian agertzen ziran oñaztuaren argitasunak lausututen¹⁸ eustazan begidxak. Trumoiaren zarata bildurgarridxak ikaratuten eusten neure bihotza. Taidxu¹⁹ honetan kaden,²⁰ bildur eta ikaraz beterik banenbillen mendirik mendi, murutik muru, hatxarterik hatxarte, amiletatik amileta, hemengo mehakan²¹ larrapastan,²² hango bide zigorrian²³ jausi, beste angi²⁴ bateri lurra neure gorputzaz neurtzen. Estura honetan, sen бага, konorte бага, zuzendu nadxakon Donieli nirautsala: San Migel, aingeruen lehenena! Sortu nintzanik hona, berein²⁵ esker eta mesede zor deutsudaz. Gaur bere nigaz euki egizuz ardura ahalegiñezkuak: urrindu egizuz niganik areridxo gaiztoak; azpiratu deabru madarikatuak; banatu bere sareak, lakioak, amu ta asmuak; berba baten, erruki zadiz nigaz gaur...

Eta horra, ber-bertatik aurkitu nintzan aingeru batzuen etxean, Elgezuako etxaguntzan.

Dán, dán, dán, dán, eta bertatik erantzun eusten:

—Nor da?

—Pagaduiko etxaguna.²⁶

—Ola, Anton! Egualdi honegaz hemetik?

—Bai, Peru, ardi bi galdu dxataz, eta euren billa.

15. *Eztandu*: eztandu, lehertu, errementatu.

16. *Escotu*: hezkotu, 'hezetu', 'busti'.

17. *Baibendu*: ez da hiztegieta agertzen, gaztelaniazko mailegua beharbada, 'lokatu'.

18. *Lauzututen*: lausotzen, 'gandutzen'.

19. *Taidxu*: taxu, 'itxura', 'era'.

20. *Caden*: kaden, 'ahul', 'ahultasun'.

21. *Meaca*: mehaka, 'bide meharra', mendien artekoa bereziki.

22. *Larrapastan*: laprast edo labain eginez.

23. *Bide zigor*: bidezidor, 'landan edo mendian, oinezko edo abereentzakoa bide meharra'.

24. *Angui*: angi, 'hesituriko bazkaleku', 'landa itxi'.

Azken oharrotako hiru hitz ageri dira Pedro Astarloaren esaldi honetan:

«*Emengo meakan ilten ditubez berrogei, angio esturan larogei, bide zigor baten eun, beste angi baten berreun*» (*Urteco domeca gustijetaraco verbaldi icasbidecuac*, II).

25. *Berein*: 'asko'. Baina, asko, dagokion hitzaren atzetik doa, eta *berein* aurretik: esker asko / berein esker. Mendealdeko arkaismoa da, *bere* + *hain* hitzez osatua, beharbada.

Esaldia Pedro Antonio Añibarroren liburu batetik hartuta dagoela ematen du:

«*Sortu nintzanik ona zabilz nire laguntzan: berein esker, ta mesede zor deutsudaz*» (*Escu-librua ta berean eguneango cristiñau-zereguñac*).

26. *Echagun*: etxagun, etxearen jabea, maizterra barik.

—Hori da, ostera, daukazun etxuria! Hori da, ostera, ardi bigaitik hartu dozun portua!²⁷ Danori²⁸ hondatu zara, Anton. Bertatik emongo dxatzuz soñeko lihorrak, ta baita bere ohe zuridxa.

—Bidxen premiña daukat, Peru, oraindio barausi²⁹ бага nagolako, bartgo apari izpidxaz ta gorputza nekatuta.

—Teresá! Téresa! Jantzixuz arin arkondara garbi bat, prakak ta abarka txapiñauak...³⁰

—Bertatik! Erromeridxara zuaz ala! Alagalako³¹ denporia dago Donielgo zelaidxan aurrezko bat egiteko... Zer da Anton? Ein dxatzu ala egualdi honegaz honunz etorteko? Danori hondaturik zagoz. Arraiñ hartzen ibili al zara? Eutsiz soñeko lihor hónek, eta gela horretan aldatzen zaren bitartean gertauko deusut aparidxa. Behingo baten ingo deusut berakatz-zopa ederra, dozenerdi arrautza izardituko³² deusudaz, eta gero epeldurik oramahai³³ horretan daguan morokilla hartuko dozu.

—Ondo dago, Teresa.

Apalostian errosaridxo santua errezaute, gau onak emonik, juan nintzan ohera. Peru hamar edo hamabi urte inguruko bere semetxuaz geratu zan sutonduan. Handik urrin barik, goruetan bere emazte Teresa, andra dulabria³⁴ eguan.

Artega nenguan, lorik egin ezinda, baña laster bihotza illunduten eusten burutanziñuak iges eñ eben, harako Peru gizon prestuak, Jaungoikuaren bildur handiko gizonak, gurasoen ispilluak, zuzendurik bere seme Martintxuri esan eutsanian:

—Martintxo, bart zer irakatsi neuntsun?

—Hara, aita... —erantzun eutsan semiak begirain³⁵ handidxaz.

—...

27. *Portu*: 'portaera', 'eskarmentua'.

28. *Danori*: den hori, 'guztiz', 'erabat'.

29. *Barausi*: barausi, etimologiaz baraua + hautsi, 'gosaldu', 'jan'.

30. *Chapiñau*: txapinatu edo txapindu. Oinetako txapinduak, barrukaldetik painua zutenak ziren. Txapinak: etxean ibiltzeko oinetako bigunak.

31. *Alagala*: 'égoki', 'dotore'.

32. *Izarditu*: izerditu. Arrautzak txingarretan prestatzeko modu bat zen: arrautza sutondoko txingar artean ipini eta, izerdia botatzen hastean, hartu eta oskolean zulo bat eginda hurrupatzen zen.

33. *Oramai*: oramahaia, irina oratzeko eta ogiak gordetzeko kutxa.

34. *Dulabria*: dulabre, 'saiatu', 'kementsua'.

35. *Beguirain*: begirain, begirune, begiramen, 'errespetu'.

—Jaungoikua aztertu gura dabena, azpiratu edo illundurik geldituko da.
—...
—Lehenago illunduko litzateke eguzkidxa Eleizia hondatu edo amaitu baño.
—...
—Zelakua bizitzia, halakua heriotzia.
—...
—Grazidxan azkeneraño diraubanak izango dau zeruba.
—...
—Usteltasuna! Zu zara nire gorputza. Harrak! Zubek nire arrebak.
—...
—Zoridxonekua beti bildur dan gizona.
—Ondo dau, Martintxo. Orain guazen beste egi batzubek ikastera. Entzun zur ta arretaz.
—...
—Itxubak itxuba badarua bidxak jausiko dira zulora.
—...
—Eruan daigun pensamenduba inpernura bizi garian artian, gero jua ez gaitez an urten ezingo dogunian.
—...
—Berbeta deungak ustelduten ditu ohitura onak.
—...
—Ahuak berba egiten dau bihotzeko ugaritasunetik.
—...
—Alperrerridxak erakusten dau gaiztakeridxa.
—...
—Askuen gatxa, tontuen poza.
—...
—Batuten bazara onakaz, ona izango zara; eta batuten bazara gaiztuakaz gaiztotuko zara.
—...
—Esan egidazu nogaz zabilzan, eta esango deusut nor edo zelakua zarian.
—...
—Esaten dabena maite dabela Jaungoikua, lagun projimuari gorroto deusela, guzurtidxa da.
—...
—Eleiziari entzuterik emoten ez deusena, izango da zuretzat jentil eta publikanua leguez.

—...

—Bizi zaitez Jesusegaz lurrean, bizi izateko beragaz iraun edo eternidadean.

Ze egidxa ederrak irakasten deutzazan Peruk bere semetxuari! Hara hor guraso ona! Hara hor gurasoen modelena! Zer da nik neure Juantxuri irakasten deutzadana? Ezer bere ez: harek ez dauka honako irakatsirik, bere amak irakasten ezpadeutsa. Ostera bere ibiliko naz ni gaur legez neure semien, otseñen eta ogitukuen³⁶ arimen ardura gehidxago ezpadeukat.

Artega, jira batera, jira bestera, halakuen baten hartu nindun luak.

Bidxaramon goixian, ollarren kukurrukuaz batera jagi nintzan, eta lurrian Jaungoikuari goixeko eskintzaridxak egiteko belaunbikotuaz batera, sartu zan gelan «egunon» esanaz Martintxo, etxeko mutilla. Eta txera,³⁷ abegi ta arretondo³⁸ onaz esan eustan:

—Anton! Hartu egizu, etxetik urten baño lehenago, oramahaidxan dagan esnia eta eguna zabaldu arte neuk lagunduko deutsut bidian.

—Ondo dau, Martintxo, bertatik naz zugaz.

—...

—Ondo lo einda, mutiltxo?

—Bai, Anton. Zeuk bere bai?

—Majo!

—Eutsi, Anton, katillukada esne hau, nik bere beste horrenbeste hartu dot.

—Bapo! Guazen oiñ. Ze goizaldi ederra dagan! Ze izarren ederra dakusdan zeru goidxan!

—Goixeko izarra. Izar horrek, Anton, hoberatuten³⁹ gaitu agurtzera zeru-lurreko Erregiña. Gura dozu, atzo baño gaur adu⁴⁰ hobakoa izan zaitezen, agurtu daigun geure Amarik onena, Jaungoikuaren aurrian bitartekorik eragilleena?

—Bai, Martintxo.

—Hasi gaitezan, bada...

Ea! Kantau eizube,
ezpan ta bihotzak
Birjin dohatsubaren
onra ta alabantzak.

36. *Ogitukuen*: ogituko, 'ogipeko', 'morroi' edo 'etxeko'.

37. *Chera*: xera, 'laztan', 'abegi on'.

38. *Arretondo*: 'harrera', 'abegi'.

39. *Oberatuten*: hoberatzen, 'hobera eramaten' edo 'egokitzen'.

40. *Adu*: adur, 'zori', 'suerte', 'patu', 'destino'. Adu onekoak daude, eta adu txarrekoak.

Erdu guri laguntzen,
Birjiña, zerutik.
Ahalegiñez gu gorde
espiritu lohitik.

Zakuguz,⁴¹ Ama, zeru goidxetan
inguraturik izarrez,
zure soñeko, zure jantzidxa
hornitzen dirala altiztez.⁴²

Munduko bazter, arkuntza⁴³ danak
betetan dozuz zuk pozez;
gure bihotzak bete eiguzuz
zure grazidxa ederrez.

Egunsentiko izarra legez
agertzen zara gugana,
dakazuzala bake santuak,
zeruko doe laztana.

Paduretako loreen antzera
zabaltzen dozu ban-bana
gizon guztien bihotz danetan
atseden dontsu dan-dana.

Erdu, Birjiña eta Ama Dontzella,
gure bihotzen erdira,
bekatu deungak idigiriko
zauri guztiai begira.

Erdu, miritza, zu etorririk
Gure oñazak jua dira,
Eruan gaizuz zerubetara
Zure ondoko tokira.

41. *Zakuguz*: zakusgu, 'ikusten zaitugu'.

42. *Altiste*: 'perla'.

43. *Arkuntza*: aurkintza, 'lur edo landa lekua'.

—Poztu-zaitez, Anton. Han Leizarmendidxan zure ardi bidxak!
—Izan bere! Hua, mutiltxo, etxera, ta Jaungoikuak urte askuan gorderik adu oneko bat ein haiala!
—Eskerrik asko, Anton, ta bardiñ zeuri bere opa deutsut.
—Agur.

Tximistia legez aldatsak gora heldu nintzan Leizarmendiko goenera, bidian uxatuten nituzala, neroian burrundadeaz, bai eskumatatik bai ezkerretatik parlantzuban ebillezan abere guztiak. Hartu nituzan ardi galdu bidxak, ta eruan nituzan etxera.

Idorotu neban nere emazte Matxalen erdi negarrez, erdi zizpuruka, ta esan neutsan:

—Poztu zaitez, galdurik egozan ardi bidxak topau dodazalako, eta gaur Pagaduiko etxaguntzan sartzen dalako osasuna. Gaurtik aurrera, Matxalen, bizitza barridxa... Bartgo gaba, etxetik kanpora egon arren, ez dot alperrik galdu, ez nazalako egon ez ardantegidxan, ez joku etxian, ezpada etxagun on, prestu, santu eta jakintsu batenian. Hemen ikasi dot zelan neure semiak hasi, zelan otseñai kontu hartu, zelan auzuai begiratu, zelan lagun-hurkua amau, zelan Jaungoikua zerbidu. Berba baten, zelan geure arimak salbau...

—Horretakoixe, Anton, Jaungoikuak mundu honetara bota ginduzan, geure arimak salbetako, horixe da gure azkena.

—Jaritsi daigun, bada.

Balbiño Garitaonandiakuak

Extrema gaudii fletus occupat.

DARÍO DE REGOYOS: *Yurreta, printemps basque* (1907). Regoyos, Durangora etorri eta Ignacio Zuluagaren anaia Eusebioren pisuaren justu azpian bizi izan zen (Olmedal, 46). 1907ko martxoan idatzitako gutunean esaten zion Zuluagari beste etxebizitza bat alokatu zuela lurreta aldean, han ikuspegi eder-ederrak zituelako. Urkiola aldeko harkaitzei eta lurretako auzuneei buruzko ezin konta ahala gai zituela pintatzeko.